

Stadler János

VÉR AZ UBORKÁSÜVEGBEN

Emlékek ötvenhatból

Életem legmeghatározóbb élménye az 1956-os forradalom. Tulajdonképpen akkor váltam felnőtté, mert a külső események olyan folyamatokat indítottak el belül is, amelyek kitörölhetetlen hatással voltak a későbbi életemre. Ezekről szeretnék most beszámolni.

Az az év szinte minden szempontból rendhagyónak indult, hiszen már januárban átéltünk egy földrengést, március elején a Duna déli szakaszán jeges ár pusztított (később tudtam meg, hogy elsöpörte azt a Mohácsi-szigeti tanyát is, ahol 1944-ben édesanyámmal és kishúgommal több mint fél évet töltöttem), februárban pedig megtartották a Szovjetunió kommunista pártjának XX. kongresszusát, ahol Hruscsov felfedte az eufémizmussal „személyi kultusznak” nevezett diktatúra működésének jópár megdöbbentő részletét. Zárt ajtók mögött, de az ott elhangzottak persze nem sokáig maradtak titokban. Ám ami igazi szenzációként hatott: nem titkosította, hogy ebben fő felelősnek a korábban csak a népek bölcs vezérének hívott Sztálint kell megnevezni!

A saját életemben is sorsfordító események történtek, miután szeptember elsejével beálltam a Magyar Nemzeti Bankhoz. Nem egészen így gondoltam, de az akkori helyzetben irányítottan lehetett csak munkába állni, és mivel júniusban érettségiztem az I. István (azelőtt persze Szent István) Közgazdasági Technikum pénzügyi tagozatán, és a közgazdasági egyetemre „helyhiány miatt nem nyertem felvételt”, kénytelen voltam elfogadni egy íróasztalt a volt Postatakarék épületében működő devizaigazgatóság könyvelésén. Valójában diszkrimináció ért „rossz” családi háttérrel, mivel édesapámnak a Ráday utca és Mátyás utca sarkán volt fűszerüzlete, aminek következtében „egyéb” származásúnak minősültem. Emiatt csak akkor és ott rúghattam labdába, ahol valamilyen többletjeljesítményt tudtam felmutatni. Miután soha nem léptem be a Pártba, ez a másod-harmadosztályú helyzet végig kitartott, sőt meg kell állapítani, hogy ennek a „visszaminősítésnek” néhány dologban még a rendszerváltás/-változás (ebben sincs egyetértés!) után is érződtek a hátrányai. De nem erről akarok most panaszkodni – inkább ugorjunk vissza 1956 októberébe.

Tehát ott üldögéltem a Magyar Nemzeti Bank devizaigazgatóságának könyvelésében, egy nagy teremben, ahol egy úgynevezett Evolut-táblán egymás után befogott lapokra kézzel körmölve kellett felvezetnem a magyar állam angol fontban aznapra eső kiadásait és bevételeit, majd a felvezetés után a táblán sorakozó tételeket össze is kellett adnom – fejben. A sivárnak érzett munkát csak a többiek szórakoztató szövegelei lazították, például ott volt sportállásban a magyar kardvívás két korszakos egyénisége, Gerevich Aladár és Berczelly Tibor, akik ellenőri beosztásuk ellenére nem vonultak külön szobába, hanem a nagy teremben ülve kedves, közvetlen kollégákként viselkedtek (már amikor bent voltak). Nekem nemcsak az imponált, hogy tegeződünk, hanem hogy őket bácsizni sem kellett, pedig egyébként az MNB-ben

tovább éltek a régi úri osztály társalgási szokásai. Vagyis az azonos neműek korkülönbségre tekintet nélkül tegezték egymás, ám ha a megszólított jóval idősebb volt, akkor a keresztnéve után illett odabiggyeszteni hogy „bátyám” vagy „bácsi”.

A munkábaállást érzelmileg úgy éltem meg, hogy be vagyok véve a felnőttek közé, ezért nekem is ahhoz méltóan kell viselkedni. Akkoriban az úriember szitokszónak számított, de természetesen az volt a mérce, és jólesett, hogy ebben helyálltam.

*

Október huszonharmadika keddre esett, de a napi munka valahogy mégsem tudott belezökkenni a szokott unalmas rutinba. A jobban értesültek először csak halkán susmogsoltak, majd egyre nyiltabban tárgyalták, hogy délutánra nagygyűlést hirdettek a Bem térre azért, hogy a budapestiek kifejezhessék szolidaritásukat a lengyelekkel. Végül az ott dolgozó néhány fiatal a nagygyűlésen való részvétel érdekében munkaidő-kedvezményt kapott. Egyedül rohantam el, és attól kezdve azt a történelmi napot végig felfokozott szellemi állapotban éltem át.

A Bem tér tömve volt, és amikor odaértem, ha jól emlékszem, éppen Veres Péter beszélt, majd mások is szónokoltak. De a lényeg nem az volt, amit mondtak, hanem ahogy mi, a jelenlévők a szavakat és mondatokat érzelmileg követtük. Soha ilyen egyetértést, azonosulást ennyi embernél még nem éreztem; minden megnyilatkozásból valami fel-emelően biztató áradt, valami megfogalmazhatatlan ígéret, hogy most már vége a roszsznak, és elindulunk a jó irányába.

Fiatalok csoportjához csatlakozva, a meglepődött járóelőeknek lelkesen kiabálva gyalogoltam át a Margit hídon, végig a Szent István körúton, és a mai Nyugati (akkor Marx) tér előtti kis utcában felszálltam a 49-es villamosra, majd a Kálvin térhez érve a Nemzeti Múzeumhoz mentem. Ennek okát most sem tudom, mert a tömeg a Kossuth térre vonult. Valamit megéreztem? Lehet.

A múzeum előtt is népgyűlésbe csöppentem, és ahogy felnéztem, láttam, hogy a lépcsősort lezáró fal tetején – Petőfi egykori helyén (történészek ezt ugyan vitatják, de ilyenekben nem a valóban megtörtént esemény körülményei döntenek, hanem a hagyomány) – két fiatal olvassa fel a követeléseket. Illetve csak az egyik olvas, a másik zseblámpával világítja a szöveget, mivel hogy akkor már erősen szürkült. Én tizennégy pontra emlékszem, jóllehet mostanában tizenhatról hallani, de ez nem oszt és nem szoroz. Illetve „szorzott”, mert ahogy meghallottam azt a követelést, hogy vonják ki a szovjet csapatokat, belémvillant a gondolat: ezt hallania kellene az egész országnak! És ekkor – nem, nem álltam fel és nem tettem közhírré ezt a felismerést, mert éreztem, pattanásos arcú kamaszként nem lennék elég hiteles, hanem inkább kinéztem magamnak egy jókiállítású, magas, bajszos felnőttet (lehetett vagy 40-42 éves...), és neki vezettem elő az ötletet: „Itt van a közelben a Rádió, menjünk oda és követeljük, hogy olvassák be a pontokat!”

„Nagyon jó!” – válaszolta az általam kiszemelt népröb, azzal felkapaszkodott az Arany János-szobor talapzatára, és onnan úgy szólt a tömeghez, ahogy a történelmi nagykönyvekben meg van írva:

„Magyar testvérek! Itt többen elhatároztuk, hogy odamegyünk a Rádióhoz és követeljük...” – ekkor döbbsentem rá, hogyan formálódnak a valóságban a történelmi események. Hiszen ez a „többen” az előbb még csak kettőnket jelentette!

„Éljen!” – zúgott vissza a tömeg egyetértése.

Én voltam az első, aki a Bródy Sándor utca felé eső rácsos kapun kirohantam, majd a lendület a Puskin utca sarkáig röpített, ahol egy pillanatra megálltam. Semmi nem mutatott arra, hogy itt korszakalkotó történelmi esemény készül, az emberek nyugodtan jöttek-mentek, mint bármely más késő őszi délutánon. De amikor visszanéztem a Múzeum körút felé, azt láttam, hogy tódul ki a nép a Bródy Sándor utcára. Pillanatok alatt el is lepték az úttestet, felfejlődve a Rádió épületéig. A bajuszos férfi – most már emlékszem, cipzáras kék lemerdzseket viselt, a ruházat akkor fontos volt, arról ismertük fel egymást – már kezdte is szervezni a Rádióba beküldendő delegációt, ezért elkiabálta magát: „Hol a kék ballonos srác?” Vagyis én – innen tudom, hogyan voltam öltözve.

Elhárítottam a megtisztelő delegációtagságot, mert megint csak az motoszkált bennem, hogy közlőről, villanyfényben nem kelt jó benyomást a kamaszos képem, ezért kértem, helyettem inkább egy „komoly” ember legyen tagja a deputációnak. Gyorsan beleolvadtam a tömegbe, és némi idő elteltével a többiekkel együtt bosszankodva vettem tudomásul, hogy a delegáció dolgavégezetlenül jött vissza a „tárgyalásról”. Valamikor megjelent az egyik erkélyen Benke Valéria elvtársnő, a Magyar Rádió akkori elnöke, szovjettornásznő-konttyal, és méltóságában sértett hangon próbálkozott valami csillapítással. De mondani sem kell, sok sikerre nem számíthatott azzal a felhevült tömeggel szemben, amelyeknek egyetlen, de határozott követelése volt: tessék beolvasni az egyetemisták pontjait!

Utólag visszanézve hátborzongató, hogy ebben a pillanatban tulajdonképpen az ő kezében volt az ország további sorsa. Hiszen ha akkor enged a követelésnek és valóban elhangzik a 14 vagy 16 pont a Kossuth rádióban, a tömeg összecsokolódik, elvonul végignézni a Sztálin-szobor ledöntését és elvonszolását, a résztvevők gyerekes örömmel apró darabokra szedik a hatalmas bronzmonstrumot (ez be is következett). Még akkor éjjel leváltják Gerő Ernőt, valamelyik népszerű kommunista lép a helyére (Kádár János?), másnap a Központi Bizottság újra Nagy Imrét jelöli miniszterelnöknek, majd gyors beiktatása után Gomulkával vállvetve biztosítják egymást és a Szovjetuniót a szocializmus további építéséről. Ám most már tudjuk a lengyel történelemből, hogy ez a politika is csak félmegoldásra lett volna képes, hiszen végül a sztrájkoló munkásokra 1970 végén Gdanskban leadott sortűzhöz vezetett.

Október 23-án este azonban Benke elvtársnő hithű, jó elvtársnőnek bizonyult, nem engedett az „ellenforradalmi” követeléseknek (ez a jelző is csak később kapott polgárjogot, helyesebben diktatórikus hatalmat), hanem engedelmeskedett a Jugoszláviából aznap hazaérkezett Gerő elvtárs parancsának, és inkább annak vérlázító szövegét rendelte el közvetíteni. Így csillapítás helyett olajat öntött a tűzre. És persze nem gátolta meg, hogy elsőként a Rádió épületéből használjanak fegyvert a kezdetben még fegyvertelen tömeg ellen.

Erről azonban én már csak később értesültem, mivel Csepel teherautók érkeztek, és aki tudott, felkapaszkodott a platóra, hogy vigyenek ki bennünket a Dózsa György útra,

megnézni a Sztálin-szobor ledöntését. Ami valóban olyan volt, mint egy méröldkőnek számító jelentős történelmi esemény: százezrek ovációja közepette húzták le talapzatáról a gyűlölt istenség hatalmas szobrát (egy hibaponttal, ugyanis a csizmaszárak makacsul a helyükön maradtak), villogtak a fotósok magnéziumlámpái, szinte folyamatosan világítva meg kék fényvel a ledőlő bálványt. Igen, az egész olyan volt, ahogy az írások leírják a bálványok ledőlését. Akik akkor ott voltunk, soha el nem múló élményként éreztük meg a történelem leheletét.

Már nem tudom, hogyan értem haza a Tompa utcába, ahol akkor laktunk. Holtfáradtan dőltem el azzal, hogy másnap majd bemegyek a bankba, hogy meghallgassam a kollégák helyzetértékeléseit. Reggel azonban riasztó híreket olvastak be a rádióba, a gangos négyemeletes ház lakói a folyosóra kitódulva, izgatottan magyarázták egymásnak, mi is történt, és ezek után mi várható. Szó sem lehetett munkába menésről, és nem csak azért, mert nem jártak a villamosok és autóbuszok, hanem mert a Rádiónál (de már másutt is) kitört harcok miatt mindenkit óvtak az utcán járkálástól. Megdöbbenve érttettem meg, hogy a kirobant fegyveres harcok miatt tulajdonképpen rendkívüli állapot állt be, és nem csak Budapesten. Mindez órák alatt, történelmileg szinte egy pillanat alatt történt!

*

Mivel nem tudtam semmit testi-lelki jóbarátomról, Lajos-Laciról, elhatároztam, felkeresem, hogy megbeszéljük, hogyan élte át az előző napot. A Körúton szovjet tankok robogtak, ezért úgy döntöttem, hogy a Liliom utcán keresztül jutok el a Kilián laknaya sarkáig, ott átvágok az Üllői úton, és a Vajdahunyad utcán végig menve érem el a Harmickettesek terét, ahol a barátoméék laktak. Anyám aggodalmaskodó kérlelése dacára elindultam, mert a kamaszbarátság van olyan hatalmas érzés, mint a szerelem – talán még erősebb is, ezt Márai nagy szuggesztivitással ábrázolta *A gyertyák csonkig égnek* című regényében (amit később olvastam, mondani sem kell, mekkora átéléssel).

A Liliom utcában nem tapasztaltam semmi rendkívülit, kivéve hogy a főútvonalak irányából tankok dübörgése és időnként eleresztett géppuskaropogás hallatszott. Amikor még közeli volt az 1945-ös ostrom benyomásai, és azokhoz képest ezek a zajok még számomra is elhanyagolhatónak tündek. Az Üllői úthoz érve azonban már meg kellett állni, mert ott a Nagyváradi tér irányából igencsak csattogtak a sorozatok. Álltam és vártam egy jó ideig, amíg elcsendesedett a vidék – azt hiszem, voltak ott még mások is, akik át akartak menni a túlsó oldalra –, aztán egy hirtelen elhatározással átszaladtam az úttesten. Vesztemre, mert azonnal rám lőtt egy tank – tőlem jobbra iszonyú erővel kopogott a sorozat, majd hirtelen két hatalmas ütést kaptam, egyiket a homlokomra, a másikat a bal oldalamba, a szívem alá. Rögvest elkezdett dőlni a vér az arcomba, csak úgy patakzott, de azért még volt erőm beugrani az egyik ház kapuja alá. Onnan valahogy lebotorkáltam a pincébe, ott valakik valahova lefektettek. Iszonyú, de valahogy mégis felemelő érzés öntött el, hogy most, tizennyolc évesen meg kell halnom, természetesen a hazáért, de azért az átélt vértanúság mellett keserűen vádoltam is magam:

miért kellett eljőnnöm hazulról, most emiatt kell itthagyni a szerencsétlen szüleimet, akiknek a szeme fénye voltam, a két húgommal együtt persze.

Ekkor odalépett egy férfi (orvos lehetett?), levette a homlokomra szorított vattacso-mót, és egy laza mozdulattal lesöpörte a sebben lévő repeszszilánkot.

„Na, ettől már nem fogsz meghalni!” – majd megnézte az oldalamat, és óriási megkönnyebbülésemre arra már csak legyintett: „Ezt is túl fogod élni, mert a kis repesz megállt a bőr alatt!” (A bal oldalamba betokosodva most is ott lapul a félborsónyi fém-darab.)

Még egy ideig feküdtem az idegen ház pincéjében, majd megköszöntem, hogy el-láttak, és miután a kapu alól láttam, hogy az Üllői úton már járkálnak, kiviharzottam a házból, és gyorsan becsűrtem a Vajdahunyad utcába. Ott már szép számmal gyülekeztek fegyveresek, köztük velem egykorú srácok is. Az egyik mindjárt a kezembe nyomott egy puskát, amit ijedten visszaadtam, majd egy kézigránátot kaptam valakitől, azt meg a fal tövébe tettem le, és elsiettem Lajos-Lacihoz. Hogy akkor beszélünk-e vagy csak később, ma már nem emlékszem (érdekes módon ő sem), de elképedve hallgattam, amikor el-mesélte, hogy a Rádióval szemben lévő házból puskával a kezében egész éjjel fegyveresen harcolt, és ott – tizenhat évesen – átélte, amint egyik társuk fejlődéssel holtan bukott a földre. Csodálkozni azonban semmin nem csodálkoztunk, hiszen a kamaszkor vége felé szinte vártuk a csodákat, amik most, íme, megtaláltak bennünket. Nem egy szép lány vagy élményt adó külföldi utazás képében, hanem a társadalmi változtatás során kirobbant vihar forgatagával zúdultak ránk, felnőttek számára is letaglózó élményekkel.

Hazafelé már szinte akadálytalanul ballagtam át a Józsefvárosból a Ferencvárosba, ám mikor nyugodtnak mondható körülmények között kereszteztem az Üllői utat, megnyug-vás helyett olyan iszonyú félelem fogott el, amit azóta sem éreztem. Akkor mértem fel, mit veszthettem volna egy halálos sebesüléssel, mekkora kegyetlenség lett volna, főleg a szüleimmel szemben. Akik összeismerkedésük előtt tulajdonképpen az élet vesztesei voltak (anyám lecsúszottságuk, apám a félig sántasága miatt), ám az én megszületésem-mel és növekedésemmel, majd pedig a két egészséges kislány megérkezésével minden korábbi hátrányukat kiegyenlítettnek érezték. Pedig a fűszerüzlet kommunista emberte-lenséggel egyik pillanatról a másikra történt 1952-es államosítása addigi életük munká-jának gyümölcsétől fosztotta meg őket – és mégis! Mert a kiegyensúlyozott, boldog (ak-kor egyszerűen csak normálisnak érzett) családi összetartozás mindannyiunknak szinte tökéletes védelmet biztosított a diktatúra zordsága közepette.

Volt egy szomorú családi előzmény. Anyámék hárman voltak lánytestvérek, és a lá-nyok előtt nagyanyámnak született egy kislány, ám Mikica négyéves korában áldozatul esett a spanyolnáthának. Őt nagyanyám egész életében siratta – halottak napján mindig oda-mentünk imádkozni az ő sírjához is. Akkor most majd az én síromhoz is így fognak oda-zarándokolni az én szüleim? Iszonyú! Valószínűleg ekkor égett belém a parancs, hogy az életre vigyázni kell, a másokéra, de a sajátunkéra is, mert felelősséggel tartozunk azért, hogyan gazdálkodunk a „tálentommal”.

*

Hogy ténylegesen mit csináltam abban a néhány harc nélküli napban, ma már nem igen tudnom felidézni. Dolgozni nem tudtam, közlekedni sem nagyon, mert szünetelt a tömegközlekedés, de azért mozogni lehetett, főleg a mindenfelé száguldozó Csepel teherautóknak köszönhetően. Azokat ugyanis valami titkos megegyezés következtében az üzembetartók mondhatni rendszeresítve járatták a főútvonalakon, és a platóra ingyen felvettek mindenkit. Jutalomból, a forradalomért? Vagy inkább valami olyan megértés, segítőkészség bontakozott ki, amit az előtte uralkodó nyomasztó rendszer már szinte kiszárított az emberekből? A forradalom egyik komoly vívmánya lett, hogy kellemesen csalódtunk – egymásban. Közismert, hogy a sebesültek javára úgy történt a gyűjtés, hogy nyitott kirakatokba kartondobozokat tettek ki (több helyen éjszaka is ott maradtak!), amelyek szinte megteltek a beledobált százforintos bankjegyekkel. Száz forint akkori értéke mai pénzben körülbelül ötezer forintnak felel meg – elképzelhető manapság, hogy ötezer forintos bankókat őrizet nélküli nyitott kartonokba dobáljanak?

De számos egyéb megnyilvánulása is volt a segítőkészségnek. Én például a Tompa utca és az Angyal utca sarkán találkoztam eggyel, valamikor november elején, egy pótkocsis teherautó képében. Amit élelmiszerral dugig megrakva azért küldtek fel Sövényházáról a pesti népnek a hálás ottani lakosok, mert a forradalom elintézte, hogy Nagy Imre kormánya október végével eltörölte a mezőgazdasági cikkek kötelező beszolgáltatását. Ennek a pesti népnek eléggé jellegzetes ferencvárosi egyedei ezt a nem várt élelmiszerajándékot örömmel el is fogadták. Igaz, nem valami illendő módon, mert a pótkocsis teherautót úgy megrohanták, hogy az ajándékok átvétele már kezdett fosztogatássá válni. Egy (újabb) hirtelen elhatározással odaszóltam a házban lakó Gábor haveromnak (nem-rég hunyt el): „Hát ez borzasztó, gyere, dobjuk be magunkat!”

Odamentem a sofőrhez, aki a kocsikísérővel együtt megrökönyödve nézte a nekiszabadult harácsolást, és felajánlottam, mi majd közreműködünk, hogy igazságos legyen a kiosztás. Javasoltam, hogy rögtön guruljon előre tíz-húsz métert, mert akkor lemarad a jónép, mi Gáborral és a kocsikísérővel gyorsan felugrunk a platóra, és akkor együtt folytathatjuk az osztogatást. Elfogadta, előrement, felugrottunk, és az egymás után odalépőknek odaadtuk, ami a kezünk ügyébe akadt: krumpliszacskót, csirkét, kolbászt – nem tudtunk napirendre térni a vidéki nép nagylelkűsége fölött. Mintha minden körüli, Angyal utcai vagy Tompa utcai lakos a személyes ismerősük, rokonuk lett volna, olyan szeretettel voltak egymásra rakva a legfinomabb termékek. Egyszer csak Gábor felmutat egy ötliteres uborkásüveget, légmentesen lezárva, benne valami zavaros, barnás lötytyel. „Ez meg mi?” – kérdi a kocsikísérőtől. „Hát, teccik tunni, ez a mi vérünk, amit úgy adtunk össze a faluban, hogy legyen a szegény sebesülteknek!” Mivel röhögésre vagy meghatottságra sem alkalom, sem idő nem volt, barátom gyorsan odébbtolta az üveget és folytatta a rakomány leadogatását.

Ha a tömeg már elviselhetetlenné vált, rávertünk kettőt a vezetőülés pléh tetejére, és a sofőr egyszerűen továbbgurult a kocsival. A módszer kitűnően bevált, mert aki már megszédte magát, nem tudott úgy szaladni a teherautó után, mint akinek még üres volt a keze. Végül a Tinódi utcában kötöttünk ki, majdnem a Soroksári útnál, amikor sikerült úgy szétoztani mindent, hogy a platón már csak a félig alvadt vérrel teli uborkásüveg

maradt. A sofőr azonban a fejére csapott, és a vezetőülés egyik rejtett fahájából előhúzott egy jó darab papírba csomagolt húst.

„Megvan, fiúk, ez friss borjúhús!” – majd kölcsönös nagyrabecsülésünket kifejezve elbúcsúztunk egymástól. Otthon nagy sikerünk volt a jutalommal, hiszen a szüleink évek óta nem láttak már borjúhúst. A belőle készült rántott szelet nekem azért is ízlett, mert akkor ettem először olyan ételt, amit tényleg a két kezem munkájával kerestem meg.

*

Következő meghatározó élményem már a fegyveres ellenállás leverése után történt, valamikor november 6-án vagy 7-én esett meg (akkor persze a szovjet *práznyikot* nem ünnepeztük meg). Történetesen épp hozzánk jött el Lajos-Laci barátom, és vele, Gáborral meg még két házban lakó sráccal beszélgettünk a harmadik emeleten, amikor váratlanul két fegyveres orosz katona jelent meg (később megtudtam, csak az egyik volt orosz, a másik kazah vagy kirgiz). Egyből hozzánk fordulva az iránt érdeklődtek, nincsenek-e itt „fásisztü, bángyítü”. Lajos-Laci, aki szinte fizikailag undorodott a szovjet katonáktól, összeszedve minden orosz tudását, majdnem támadólag vágta oda nekik, hogy miután ők bejöttek a házba, most már vannak fasiszták – mégpedig ők ketten! Ezen némi vita kerekedett (pechemre én tudtam valami orosz kifejezést és segítettem a fordításban), amire a kazah rálegyintett Lajos-Lacira azzal, hogy „durák!”, és elindult kifelé, ám a valódi ruszki katona azt mondta: „nyet”, majd ráfogva Lajos-Lacira a géppisztolyát, fejével egyet lendített és hidegen csak annyit mondott: „dáváj!” Aztán felém fordította a fegyvert, és nekem is odalökött egy dávájt.

Páncélautóval vittek be bennünket a Ludovikába, ahol a Nagyvárad tér szélére eső magas sátorotetejű épületben (most is megvan, üzletek találhatóak benne) hallgattak ki civilruhás ávosok, majd szalmán ott kellett tölteni az éjszakát. Másnap reggel, egyéb begyűjtöttékkel együtt megint föltereltek a páncélautóra, és kibiztosított géppisztolyok fenyegetésével elindultunk kifelé a városból. Barátom elszavalt a katonáknak egy Puskin-verset, bennem azonban hirtelen az futott át, hogy talán most visznek bennünket kivégezni.

És akkor valami elképesztő, makacs elszántság öntött el, és megingathatatlan elhatározással azt fogalmaztam meg magamnak: ha felajánlják, megkegyelmeznek, amennyiben aláírok egy nyilatkozatot, hogy ellenforradalom volt, én is helyeslem annak fegyveres leverését stb., akkor azt meg fogom tagadni, és inkább vállalom, hogy kivégezzenek. Elmondhatatlan volt az érzés, ahogy leszámoltam az életemmel: ennyi volt, és most ez a sorsom. A legborzasztóbb szegény szüleimnek lesz, bocsánatot is kértem tőlük, de nem tehetem meg, hogy megtagadjam a hazámat.

És még egy dolog: halálbiztos voltam benne, hogy a világ előbb vagy utóbb, mondjuk ötven vagy száz év múlva megváltozik, és bennünket hősi halottaknak fognak nyilvánítani. Na de hogyan! Hát a Hősök terén (!) tartanak egy nagy ünnepséget, ahol felolvassák egymás után a neveket, közte az enyémet is: Stadler János, élt 18 évet. Kísérteties, ugye? Mert pontosan ilyen forgatókönyv szerint történt a megemlékezés a Hősök terén, 1989. június 16-án!

Kivégzés helyett azonban a mátyásföldi szovjet kémelhárító központban kötöttünk ki (ezt persze csak a rendszerváltás után tudtam beazonosítani), ahol egy nem túl nagy szobában vagy negyven férfit zsúfoltak össze. Kettőnkkel szinte egyidőben került oda Mindszenty József titkára, Turchányi Egon is, akivel gyorsan összebarátkoztam (nem volt nehéz). Mivel jól tudott angolul, megbeszéltük, hogy rendszeresen tartunk nyelvi foglalkozást, mert Egon bácsi hangsúlyozta, nem szabad, hogy szellemileg megtörjenek bennünket. Sajnos mindössze három órát tölthettünk együtt, mert gyorsan továbbvitték.

A körülmények a lehető legprimitívebbek voltak. Nem volt ott semmiféle ágy, de még takaró sem; ha valaki a szükségét akarta végezni, ki kellett kéreznednie, fegyveres kísérte ki, tehát szorosan őrzött foglyok voltunk. Lajos-Lacit is elég gyorsan elvezették, mert az ávosok valahogy kiszedték belőle, hogy harcolt a Rádiónál, ezért aztán belekerült abba a transzportba, amelyiket Ungvárra vittek ki (ezt is persze csak akkor tudtam meg, amikor itthon találkoztunk). Vagy egy hétig az ottani szovjet börtönben tartották fogva, majd egy meleg katonai szőrsapkát nyomva a fejébe visszahozták Magyarországra. Ugyanis az ENSZ-ben vádként vetették fel, hogy a szovjet katonai hatóságok ukrainai koncentrációs táborokba hurcolnak magyar fiatalokat, mire a 18 éven aluliakat gyorsan hazaszuppolták.

Én különben a zsebemben megtalált, apró betűvel írt angol szöszedetek miatt lettem gyanús („anglickij spion!”), de mivel nem tudtak rám bizonyítani semmit, néhány napig még ott tartottak, majd lekísértek a támaszpont kapujáig, kinyitották az ajtót és elengedtek. Vasárnap volt, azt hiszem, november tizenegyedike, szépen sütött a késő őszi nap. Kigyalogoltam a nagyiccei HÉV-állomáshoz, és ott elég gyorsan sikerült felkapaszkodni egy befelé tartó Csepel teherautóra. Fáztam, de boldog voltam. Az EMKE-saroknál még át is szállhattam, úgyhogy szinte hazáig, a Ferenc körút és Tompa utca sarkáig vitt a Körúton „közlekedő” Csepel 344-es autó.

Ahogy elindulok a Tompa utcán, hirtelen meglátom anyámat, aki sírva borul a nyakamba és könnyezve mondja, hogy épp most találkozott egy ismerős asszonnyal, annak is mesélte, hogy engem elvittek az oroszok, és épp elindult hazafelé, amikor felbukkantam. Hirtelen egy kicsit hátraléptem, ránéztem, és akkor láttam, milyen sokat öszült ez alatt a néhány nap alatt.

Odaértünk a Tompa utca és Liliom utca sarkán lévő házunkhoz, bementünk a jólismert kapun, és amikor kiértünk az udvarra, anyám elkiáltotta magát: „Itt van a János!” – mire szinte az összes ajtó kinyílt, hogy megcsodáljanak egy frissen szabadult hadifoglyot. Integtettem, de közben megjegyeztem anyámnak, hogy a többnapos ing meg a mosakodás hiánya miatt mielőbb fürdeni szeretnék. Tudnivaló, hogy akkoriban egy átlagos pesti lakás fürdőszobájában melegvíz csak akkor volt, ha szénnel vagy fával befűtöttek a fürdőszobai vízmelegítő rézhengere alá. Negyedik emeleti lakásunk megfelelő helyiségében az elviselhető vízhőfok elérése hosszú órák kérdése lett volna, nagy örömmel fogadtuk tehát az egy emelettel lejjebb lakó Marika néni felajánlását, hogy tisztálkodjak náluk, mert ők épp akkor melegítették be a fürdőszobájukat. Egy felejthetetlen forróvízes fürdővel – amit ez a jószívű szomszédasszony tett lehetővé – mostam le magamról a szovjet kémelhárítóban rám rakódott fizikai mocskot. Lelkileg-szellemileg azonban inkább nyertesnek éreztem magam. Úgy is mondhatom: felnöttebbnek.

*

A forradalom (mert értelmezésben a harcok elültéig csupán erről lehet beszélni) tényreése, a tűzszünet és a szovjet csapatok Budapestről történt ideiglenes kivonása utáni néhány nap, tehát 1956 októberének vége, novemberének első három napja azért is kivételes pillanata volt a magyar történelemnek, mert előtte a magyarok szinte mindig megosztottak voltak. Akkor pedig mintegy varázsütésre megvalósult az, ami előtte még sohasem: valódi nemzeti egység jött létre! És tényleg, csak a hazaárulók és az alávaló csatlósok szűk köre ragaszkodott „a bukott rendszerhez”, őket összefoglalóan csak ávósoknak nevezte a népnyelv. Egyébként a volt párttagok akár a kommunistaságot is nyugodtan vállalhatták (pártot is szerveztek, Kádár Jánossal az élén), a nemzeti célok megvalósításához mindenkinek joga volt hozzászólni – hiszen mi más, ha nem ez az értelme a kivívott szabadságnak? Ez azonban nem vonatkozott a volt nyilasokra, mert őket a háború végén elkövetett bűnök miatt a közvélemény továbbra is vállalhatatlanoknak tartotta, ezért lapítottak. De a Horthy-rendszer iránt sem támadt érzékelhető nosztalgia.

Ha megpróbáljuk megfogalmazni, milyen rendszert akart a magyar nép 1956-ban, akkor a többség leginkább a Szovjetunió által is elfogadott függetlenséget és egy „harmadikutas rendszert” látott volna szívesen. Amiben megvan a helye a hercegprímás által találóan megfogalmazott, közérdektől korlátozott magántulajdonnak is (ez elsősorban a paraszti földbirtok érinthetetlenségét jelentette az erőszakos kolhozosítástól ugyancsak megcsömörlött parasztság számára). Ám a bankok, bányák, nagyüzemek államosításához mérvadó politikai erők nem akartak hozzányúlni (ez akkor jelentős mértékben Nyugat-Európában is így alakult). Viszont hatalmas lendülettel alakultak a munkástanácsok, amelyek egy olyan önigazgatásos üzemvezetést kívántak bevezetni (de nem fölülről a nyakukba rakva, hanem alulról szerveződve!), amit valamilyen szintig Jugoszláviában már megvalósítottak, na persze az „élcsapat-párt” szoros irányításával. Amit azonban a magyar munkásság mindenképpen mellőzni akart. Mi, akik akkor itt éltünk, úgy éreztük, ezzel a hegyeket mozgató közös akarattal bizonyos fokig meg is lehet valósítani az önigazgatást. Érdekes kísérlet lett volna, az egész világnak tanulságos – ha hagyják.

A másik páratlan élmény az a mérséklet és önuralom volt, ami a „pesti srácokat”, de az egész országban gombamód felbukkant fegyveresekeket egyaránt jellemezte. Valószínűleg egyedülálló a világtörténelemben, hogy egy társadalmat ilyen brutálisan feldúló rendszer ellen fegyveresen felkelők ennyire megtartóztassák magukat a bosszútól. Néhány elszigetelt esetet leszámítva még személyes leszámolásokra is alig került sor – azok minimális előfordulása mutatta igazából az önmérsékletet.

De jól érzékelhető volt a Szovjetunió ideológiai ingerlésétől tartózkodás is (hogy ne hivatkozhasanak a kapitalizmus visszaállítására), ami megint csak a társadalom önuralmát bizonyította. Volt katonatisztek vagy a Horthy-rendszerben aktív politikusok, állami vezetők (már aki túlélte az üldöztetéseket) szinte kínosan ügyeltek, nehogy bármilyen, szemükre hányható akcióba keveredjenek.

Felejthetetlen élményként maradt meg az a néhány harc nélküli nap, annyira jó levegője volt a szabadságnak. Holtbiztos, hogy idilli állapotok akkor sem alakultak volna ki,

ha a világpolitikai helyzet tálcán nyújt kedvezőbb körülményeket egy magyar kibontakozáshoz. De azért ahhoz, hogy ezt egy kicsit jobban megízleljük, kellett volna még néhány hét. A november negyedikén hajnalban elindított orvtámadás azonban elvágott minden reményt. Álom maradt a „magyar út”, jöllehet a Kádár-rendszer vége felé sok helyen próbálkoztak az egyéni kezdeményezés hasznosításával. Ám ebben ténylegesen csak a rendszerváltás után vált szabaddá a pálya (más kérdés, kik és hogyan lettek a rendszerváltás valódi hasznélvezői).

Örökre hálás vagyok a sorsnak, hogy 1956-ban megérezhettem a szabadságot. Utána már – sokakkal együtt – úgy élhettem, mint a mesebeli elvarázsolt herceg: tudtam, hogy többre vagyok hivatva, de „ezek” miatt most még csak méltatlan sorban lehet létezni. Ám ha eljön a megszabadulás napja, akkor elfoglalhatjuk méltó helyünket. De csak akkor, ha kiálljuk az idő próbáját, és valóban méltók leszünk rá.

Most úgy érzem, nekem ez talán sikerült. És ez többet számít, mint bármilyen elismerés.

Stourhead Garden